

Vitale ruimte in de klas

Als een verhaal niet meer werkt

We vertellen elkaar verhalen over de werkelijkheid. We kunnen niet anders want de werkelijkheid zelf zal altijd complexer zijn dan we ooit kunnen bevatten. Die verhalen omvatten overtuigingen, concepten en taal om erover te kunnen communiceren. Daar werken we mee. Ook als de veranderende werkelijkheid daar niet meer bij past. Als we te vaak problemen tegen komen waarvoor onze handelingspatronen geen oplossing meet bieden en taal tekort schiet om dat onder woorden te brengen, dan zijn we toe aan een nieuw verhaal

Naar mijn overtuiging is onze samenleving, inclusief het onderwijs, daar dringend aan toe. Na het verhaal over de onomstreden waarheid en de beste weg werd in het begin van de jaren '80 het verhaal over de markt dominant waarin kennis een product werd en kenniswerkers als kennisproducenten of —verkopers werden afgeschilderd. Dat aan dat verhaal iets essentieels ontbreekt laat zich in deze tijd voelen. Veel mensen op zoek zijn naar zingeving, onder andere naar de zin van het onderwijs die toch verder gaat dan het produceren van gediplomeerden of het overleven op een competitieve markt. Wie slechts aan het overleven is heeft er al gauw geen zin meer in. Misschien liggen zinvolheid en 'er zin in hebben' wel dicht bij elkaar. Er is ook een ander signaal van de spanning tussen het dominante verhaal en de werkelijkheid. Er lijkt een steeds grotere behoefte te bestaan aan sturing. Preciezer gezegd: om te sturen, terwijl aan de andere kant steeds minder mensen gestuurd willen worden. Is er een nieuw verhaal mogelijk waarmee we weer een tijd vooruit kunnen? Welke taal hoort daarbij? En als we het over onderwijs hebben: wat heeft een leerkracht volgens zo'n verhaal te doen? Wat legitimeert zijn of haar inzet?

In deze bijdrage zet ik uiteen hoever ik ben gekomen met mijn zoektocht. Ik ben gefascineerd door de relatie tussen kennisontwikkeling en netwerken. Die fascinatie komt voort uit mijn ervaring in de landbouw, als ontwikkelingswerker en als beleidsmedewerker bij het Nederlandse Ministerie van LNV. Decennia lang heeft de Nederlandse landbouw gefunctioneerd als een gigantisch netwerk, opgebouwd uit talloze kleinere netwerken die in enkele decennia een zeer opmerkelijke productiviteit en een indrukwekkend innovatief vermogen wisten te ontwikkelen. Er ging ook iets ernstig verkeerd in de jaren '80 en '90. Terwijl mijn collega's doende waren de rol van de overheid te herdefiniëren als klant op de kennismarkt, ging ik op zoek naar een nieuw verhaal waarmee het succes en de neergang van de landbouw begrepen kon worden en waaruit perspectieven voor de toekomst konden worden afgeleid. Dit werd een verhaal over levende netwerken. In de landbouw wordt er inmiddels mee geëxperimenteerd en ook buiten mijn werkveld mag ik me verheugen in belangstelling

In de volgende paragraaf vat ik de kern van dit verhaal samen. Vervolgens laat ik zien hoe uiteenlopende opvattingen over kennis tot belangrijke verschillen in legitimering voor het handelen kunnen leiden. Met de 'coherentiekring' wordt geïllustreerd waartoe dit in het verhaal over levende netwerken leidt. Enkele gevolgen voor het onderwijs worden verrat in een viertal stellingen, als bijdrage aan het debat.

Levende netwerken

De netwerken van mensen gedragen zich net zo als alle levende organismen in de natuur. Een gezond netwerk genereert energie: het is bevredigend om er aan deel te nemen. Dit nodigt uit tot meer inzet en afstemming waardoor de meerwaarde van het netwerk toeneemt. De identiteit wordt sterker. In een ziek netwerk gebeurt het omgekeerde: mensen worden er moe van. De bereidheid tot inzet en afstemming neemt af en mensen voelen zich minder verbonden.

Levende organismen onderscheiden zich van dode systemen doordat zij zijn opgebouwd uit netwerken van componenten die onderling in interactie zijn waardoor taakverdeling en specialisatie mogelijk is. Waar dode systemen tenderen naar maximale entropie, vormen levende organismen een identiteit die zich reproduceert ver van de evenwichtstoestand die de componenten in levenloze toestand zouden aannemen. De componenten

reproduceren het organisme en het organisme reproduceert de componenten, zolang de koppelingsmechanismen voor de onderlinge interactie blijven functioneren. Netwerken van componenten die samen levende organismen vormen zijn op alle niveaus te beschouwen: van enkelvoudige bacteriecel, een plant of dier, bestaande uit complexe stelsels van onderling verbonden cellen, tot en met ecosystemen die weer uit talloze onderling verbonden individuen en populaties bestaan.

De biologische functie van kennis is het koppelen van een levend organisme aan zijn omgeving. Interactie is mogelijk doordat elk levend organisme in staat is om signalen waar te nemen, te interpreteren en daar een respons aan te koppelen. Mensen hebben het vermogen ontwikkeld om in abstracties te denken en daarover te communiceren met anderen. Daardoor is hun repertoire aan mogelijke respons zeer omvangrijk geworden. Leren kan worden gezien als het verbeteren van het vermogen om een adequate respons te geven op wat zich in de omgeving voordoet.

Verbinding is zo gezien het referentiepunt voor handelen. Verbinding maakt het verschil tussen gezonde en zieke netwerken. Gezonde netwerken streven naar meer verbinding en hogere vormen van complexiteit, terwijl in zieke netwerken essentiële verbindinglijnen geblokkeerd zijn geraakt. Taakverdeling en specialisatie kunnen verder groeien zolang de koppelingsmechanismen waarmee de componenten van een netwerk met elkaar verbonden zijn meegroeien met de toenemende complexiteit. Wie wel eens heeft gezwoven in het tropisch regenwoud of gedoken heeft bij het koraalrif kan niet anders dan onder de indruk zijn gekomen van de schoonheid waartoe dit in de levende natuur kan leiden. Ik vind het een inspirerende gedachte dat ook de menselijke samenleving grenzeloos verder kan groeien in taakverdeling, specialisatie en schoonheid. Het vereist echter dat we de koppelingsmechanismen om verbonden te blijven met elkaar en met onze ecologische omgeving op tijd mee laten groeien. Of dat op tijd zal lukken is een adembenemende vraag.

Vier verhalen over kennis

In het verhaal over levende netwerken komt kennis naar voren als het vermogen om een adequate respons te geven op wat zich in de omgeving voordoet. Hoe verhoudt zich dit met meer gangbare verhalen en wat betekent dit onderscheid voor mensen die kennisprocessen begeleiden? Er zijn minstens drie andere verhalen te herkennen in de diverse opvattingen over kennis die in de recente geschiedenis een rol hebben gespeeld. Omdat die verhalen doorgaans impliciet blijven, levert dat nogal eens spraakverwarring op. Ik ga ervan uit dat deze verhalen niet onjuist zijn: ze zijn effectief binnen het domein waarvoor ze werden ontwikkeld. Ze leiden echter niet meer tot adequate respons wanneer dat domein wordt verlaten. Wie bovendien opgesloten zit in één verhaal kan iemand die vanuit een ander verhaal redeneert en handelt niet begrijpen.

Kennis als onomstreden waarheid

In het eerste verhaal is kennis de beste manier of de bewezen waarheid. De bewijslast is uitbesteed aan de wetenschap, die als taak heeft objectieve kennis vast te stellen. In dit verhaal passen termen zoals kennisoverdracht en methodieken zoals analyse en instructie. De wetenschappers moeten hun kwaliteit bewaken en het kaf van het koren scheiden, want als de samenleving niet meer gelooft dat wetenschappelijke uitspraken boven elke verdenking verheven zijn, dan is hun rol als baken op de zee van onzekerheid of als objectieve scheidsrechter in belangendiscussies uitgespeeld. Vertrouwen in de deskundige staat centraal in het eerste verhaal.

De samenleving is er ver mee gekomen en voor veel vraagstukken werkt het verhaal nog steeds. Helaas schiet het ook vaak dramatisch tekort. In de landbouw zijn broodnodige maatregelen tegen overbemesting ruim 10 jaar uitgesteld in de hoop dat de wetenschap overtuigend kon vaststellen wat de juiste bemestingsnormen moesten zijn. Tenslotte hakte de politiek knopen door zonder zulk bewijs en nu, ruim 20 jaar later, zijn de geleerden uit de verschillende kampen het nog altijd niet met elkaar eens. Bij grote belangentegenstellingen en complexe

problematiek is onomstreden kennis vaak niet meer te vinden. Dan bevinden we ons buiten het domein waarin het eerste verhaal werkzaam is.

Kennis van waarde

In het tweede verhaal heeft kennis waarde. Niet de 'peer review' van wetenschappers onder elkaar is bepalend voor de kwaliteit van kennis, maar de waarde die gebruikers er aan toekennen. Wat van waarde is voor de één hoeft dat voor de ander nog niet te zijn.

Dit verhaal past goed bij de opvatting dat kennis een product zou zijn, iets wat geproduceerd, verhandeld en geconsumeerd kan worden. Kennis als vierde productiefactor, de roep om een klantgericht kennis systeem, om meetbare resultaten, Als kennis zo belangrijk is voor organisaties, dan valt er ook vast iets aan te managen: de hype van het kennismanagement. Opleidingstrajecten worden ontleed in aan te leren competenties die meetbaar zijn en waarop studenten en opleidingen afgerekend kunnen worden. Kennis van waarde wordt ook ingezet in belangenstrijd: dan wordt kennis een wapen. De toegang tot kennis is een krachtig strijdmiddel: wie in de concurrentiestrijd eerder over kennis beschikt dan een ander kan die kennis uitbuiten. Censuur en propaganda zijn manipulaties van informatiestromen waarmee machtige spelers hun positie versterken.

De markt biedt ruimte aan veel variëteit en dwingt deskundigen die te goed weten wat goed is voor de ander, om die ander serieus te nemen. Het kan echter ook doorslaan naar de andere kant. Een éézijdig klantgericht kennis systeem produceert kennis waar niemand iets aan heeft. Dat komt omdat de authentieke en creatieve inbreng van de kenniswerker dan achterwege blijft. Het verhaal over kennis van waarde helpt individuele partijen in het verstevigen van hun positie. Het schiet echter tekort wanneer partijen elkaar nodig hebben om tot bevredigende resultaten te komen. Dan bevinden we ons buiten het werkzame domein van het tweede verhaal.

Geaccepteerde kennis

In het derde verhaal is kennis de basis voor gezamenlijke actie. Partijen die zich bewust zijn van hun onderlinge afhankelijkheid hebben behoefte aan gedeelde beelden over de werkelijkheid op basis waarvan samenwerking mogelijk is. Behalve kennis die ook in het eerste en tweede verhaal zou passen speelt nu de belevingswereld van betrokkenen uitdrukkelijk een rol mee. Geaccepteerde kennis is het resultaat van een sociaal leerproces.

Dit verhaal maakt dankbaar gebruik van het werk van de constructivisten die laten zien dat kennis een individuele eigenschap of liever nog een individueel vermogen is. Ervaringen, patronen, waarden en overtuigingen, hoop en vrees: alles telt mee in de beelden die mensen construeren over de werkelijkheid. Door interactie kunnen zulke beelden naar elkaar toegroeien tot gedeelde kennis. De vraag of het ook echt zo is wordt ondergeschikt aan de beelden die mensen van elkaar accepteren als grond voor actie.

Helaas kunnen we ook buiten het domein van dit verhaal terecht komen. Dat gebeurt wanneer het collectieve leerproces ergens blijft steken. De critici hebben het dan gemakkelijk door zulke interactieve benaderingen af te doen als 'soft' en weinig doeltreffend. En inderdaad: één partij die geen boodschap heeft aan de anderen of met een dubbele agenda werkt kan dodelijk zijn voor het proces.

De vraag wat kennis nu eigenlijk is wordt pas interessant als we ons afvragen wat we ermee kunnen doen. Wat is de relatie tussen kennis en actie? Hoe wordt actie erdoor gelegitimeerd? In het eerste verhaal steunt actie op wetenschappelijke deskundigheid. Dit geeft kennis een objectieve status waar partijen zich maar beter naar kunnen voegen. In het tweede verhaal wordt actie gelegitimeerd door de klant, de financier, de partij met macht die waarde hecht aan bepaalde kennis. Die waarde is gerelateerd aan de positie die hij ermee in kan nemen. In het derde verhaal wordt actie gelegitimeerd door de acceptatie van betrokkenen en die acceptatie wordt mogelijk

wanneer zij bepaalde kennis delen. Als geen van de drie genoemde legitimeringen voldoende blijken te zijn: wat dan?

Kennis als responsief vermogen

In het vierde verhaal zorgt kennis voor verbinding. Met de kennis waarover een individu beschikt kan hij signalen waarnemen, daar een betekenis aan hechten en doen wat nodig is. Hierdoor wordt de interactie tussen individuen en hun omgeving gevoed. Het is nauwelijks te onderscheiden welke factoren precies bijdragen aan een respons: beelden van de werkelijkheid, ervaringen, overtuigingen, hoop en vrees, ambities, handelingspatronen, vaardigheden, intuïtie. Over de zin van zulk onderscheid valt nog lang te debatteren. Wat nu telt is dat er in elk geval meer aan de orde is dan het soort kennis waar men in het eerste en tweede verhaal van uitgaat.

Een gezonde respons is meer dan een reactie. Aanpassen, in de zin van doen wat er verwacht wordt, is niet voldoende. Respons omvat ook het authentieke antwoord waarin de eigenheid van het individu naar voren komt. Daarin zit de creativiteit waardoor taakverdeling en specialisatie kunnen groeien en hogere vormen van ordening ontstaan. Als de evolutie alleen reproductieve processen had voortgebracht, dan was zij op het niveau van de oersoep met bacteriën blijven steken.

We kunnen ook spreken van de kennis van een collectiviteit een groep, een organisatie, een samenleving, of in het algemeen van een netwerk als verzameling van met elkaar interacterende individuen. Het vermogen van een netwerk om een adequate respons te geven op veranderingen bepaalt of het netwerk overleeft en een zinvolle bijdrage levert aan de ordening waarvan het deel uit maakt. Er is een sterke wisselwerking tussen individuele en collectieve kennis. Individuen reproduceren met hun kennis de collectieve kennis van het geheel en het geheel reproduceert de kennis van individuen. Het responsieve vermogen van een individu is niet alleen afhankelijk van eigen beelden, patronen en vaardigheden, maar ook van de mate waarin hij anderen weet te mobiliseren wanneer dat nodig is. Een tuinder die naar Hongarije emigreert is niet meer tot hetzelfde in staat als wanneer hij in het Westland was gebleven, ingebed in het netwerk van collega's in de studieclub, van kennisspecialisten, leveranciers en afnemers.

De legitimering voor actie in het vierde verhaal is verbinding. Relevante kennis wordt voortgebracht door de interactie die in die verbinding ontstaat. Soms is het nodig dat er kanalen voor communicatie gegraven worden. Vaak is dat echter niet genoeg. Taakverdeling en specialisatie zijn mogelijk zolang elk individu erop kan vertrouwen dat anderen in het netwerk hun bijdrage zullen leveren zodat het geheel meerwaarde oplevert en het individu zich veilig op zijn eigen specialiteit kan toelagen zonder daarbij fatale risico's te lopen. De ruimte die nodig is voor gezonde interactie noem ik 'Vitale Ruimte'. Deze ruimte is immers essentieel voor alle levensprocessen. De essentie van vitale ruimte is vertrouwen. Vertrouwen is echter niet te fabriceren. Hoe fanatieker men dat probeert, hoe meer men zichzelf zal tegenwerken. Hetzelfde geldt voor wenselijkheden zoals spontaniteit, creativiteit, leergierigheid, competentie, vrolijkheid, passie, geluk en, last but not least, liefde.

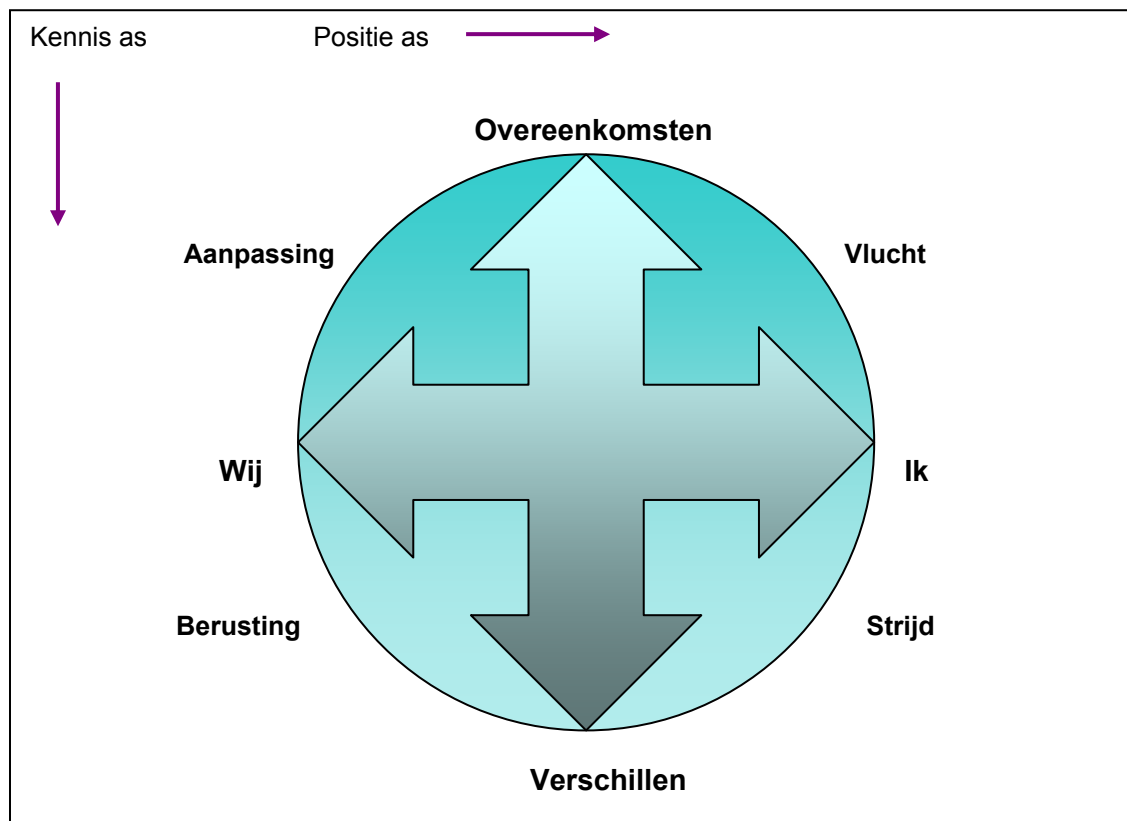
Vitale ruimte

Kennis, als resultante van interactie tussen mensen in die met elkaar een vitale ruimte opspannen, is dus niet te managen. Als dat zo is, wat valt er dan aan te doen? Vertrouwen mag dan niet te managen zijn, het is wel gemakkelijk te verknoeien. "Vertrouwen komt te voet en gaat te paard" zegt een oud spreekwoord. Als we kunnen ontdekken wat op een bepaald moment de meest beperkende factor is, dan hebben we daarmee een aangrijpingspunt. Wanneer het lukt om die blokkade weg te nemen, dan ontstaat er ruimte waarin vertrouwen verder kan groeien. Levende processen zijn in principe zelfsturend. De interactiemechanismen die tenderen naar vitale ruimte zijn ingebakken, ook in menselijke netwerken. In de 'Coherentiekring' wordt dit geïllustreerd. Het model biedt een handvat om onderscheid te maken tussen verschillende typen blokkades en leiderschapsrollen die nodig zijn om die blokkades te doorbreken (zie de figuur).

In ieder kennisproces zijn op zijn minst twee dimensies te onderscheiden.

- **De kennis as** heeft betrekking op de inhoud van het leren. Die inhoud omvat beelden van de werkelijkheid, vaardigheden, maar ook ambities en aversies. Leren is mogelijk tussen het herkennen van overeenkomsten en het zien van verschillen. Het stuurmechanisme is ingebouwd in ons waarnemingsvermogen. Wanneer verschillen lastig worden sluiten mensen zich af voor signalen die voor teveel verwarring zorgen. Bij teveel overeenkomsten verdwijnt de prikkel en wordt het saai. De gezonde respons is hier om op zoek te gaan naar nieuwe verschillen die altijd te vinden zijn. Tussen de polen is er de ruimte om nieuwsgierig te zijn en dat is bevredigend.

- **De positie as** heeft betrekking op de onderlinge posities van actoren die in interactie met elkaar kennis ontwikkelen. Voor gezonde interactie is zowel individuele inzet als onderlinge afstemming nodig. Wanneer het 'wij' domineert, dan wordt slechts afstemming afgedwongen en ontbreekt de ruimte voor authenticiteit. Domineert het 'ik' dan blijft de afstemming achterwege. Ook hier bestaat een natuurlijk stuurmechanisme. Wanneer het 'ik' te weinig ruimte krijgt ontstaat agressie: de drang om meer ruimte in te nemen. Wanneer het 'wij' te weinig voelbaar is ontstaat angst door een gebrek aan collectieve bescherming en een gevoel van zinloosheid. Hierdoor neemt de bereidheid toe om ruimte af te staan ten behoeve van onderlinge afstemming. De grenzen tussen de ruimte die een individu nodig heeft om zichzelf te manifesteren en de ruimte die door de collectiviteit wordt gevraagd om meerwaarde te genereren liggen niet vast en moeten voortdurend worden uitprobeernd. Het opzoeken van die grenzen is de kern van elk spel en dit genereert energie binnen de grenzen van de vitale ruimte.

Gezonde kinderen zijn nieuwsgierig en willen spelen. Voor volwassenen is dat niet anders, ook al hebben we het verleerd om er in die termen over te spreken. Toch is het voelbaar in elk netwerk: een gezond netwerk genereert energie terwijl in een ziek netwerk energie wegvloeit. De coherentiekringel laat zien wat er nodig is voor gezonde interactie. De twee dimensies spannen een ruimte op tussen vier polen, waarin vier kwadranten zijn te onderscheiden. Ruil, uitdaging, discipline en dialoog zijn mechanismen voor inzet en afstemming die interactie gezond houden. In de levenscyclus van een netwerk zijn doorgaans fasen te onderscheiden waarin één van deze mechanismen meer op de voorgrond treedt dan de anderen. Deze boeiende materie voor netwerkbegeleiders of opleiders valt buiten het bestek van dit betoog. De essentie is dat, omdat de stuurmechanismen zijn ingebouwd,

er altijd mensen zullen zijn die signaleren dat aan één van de mechanismen te weinig aandacht wordt besteed en leiderschap tonen door dit te corrigeren.

Het kan ook mis gaan. Elk mechanisme binnen de cirkel heeft een vervormde variant erbuiten. Als mensen concluderen dat halen en brengen uit balans is trekken zij zich terug. Hierdoor vermindert de meerwaarde voor anderen, waardoor ook voor hen de balans negatief kan doorslaan. Zo escaleert het patroon en wordt de drempel om een positieve tegenbeweging in te zetten steeds hoger. Vanuit de premisse dat actoren wel onderling afhankelijk zijn kunnen we spreken van vlucht: men waant zich veiliger op het eigen eiland. Uitdaging kan ontaarden in strijd wanneer de ander geen gewaardeerde tegenstander is maar een obstakel dat uit de weg geruimd moet worden. Ook hier vindt escalatie plaats omdat elke slag die één partij aan de ander toebrengt een hardere klap van de ander legitimeert. Discipline kan vervormen in berusting: men legt zich neer bij een ongewenste situatie omdat de ander verandering onmogelijk maakt. Hier vinden we de klagers. De ander moet eerst een stap zetten. De escalatie bestaat nu uit een negatief spel tussen een onderliggende en een bovenliggende partij. De onderliggende partij ziet voortdurend bewijzen van het feit dat de bovenliggende partij het hen onmogelijk maakt om te doen wat nodig is. Deze partij voelt zich echter steeds bevestigd in de overtuiging dat de onderliggende partij meer vrijheid niet aan kan en zal misbruiken. In het vierde ideaaltypische geval ontstaat 'groupthink' een sluipend proces waarin het verworvene beschermd wordt tegen mogelijke verstoringen. Men is het roerend met elkaar eens en kritiek is niet welkom. In feite past men zich aan uit vrees de collectieve bescherming te verliezen die het netwerk biedt.

In elk van de vier gevallen kan het interactiepatroon escaleren doordat de drempel om te corrigeren steeds hoger wordt. De aard van de blokkade verschilt en dat maakt dat er steeds andere interventies nodig zijn om de verbinding te herstellen. In het geval van vlucht kan een inspirator helpen om de balans weer in het positieve te brengen. Diezelfde inspirator is echter contraproductief in het geval van strijd: dan zijn er al teveel conflicterende ideeën. Hier past eerder een onderhandelaar die partijen erkent in hun bijdrage, en vervolgens op zoek gaat naar mogelijke combinaties. De inspirator begint ook niet veel in het geval van berusting: niet zij maar de anderen moeten immers eerst bewegen. Nu is een bemiddelaar nodig die experimenteeruimte kan scheppen waarin in kleine stappen wederzijds vertrouwen kan worden hersteld. Ook bij de aanpassers is de inspirator niet welkom: zij hebben namelijk geen probleem. Opluchting ontstaat als iemand de nar durft te spelen door, liefst met humor, te zeggen wat iedereen eigenlijk al wel aanvoelde.

Soms zijn escalerende patronen zo hardnekkig dat zulke communicatieve interventies tekort schieten. Soms is inzet van macht en middelen nodig om partijen tot de orde te roepen. Zulk positieospel is riskant: het kan de escalatie gemakkelijk verder aanwakkeren. Het verschil tussen escalatie en herstel van verbinding is respect. Wie probeert een einde te maken aan escalatie door te domineren maakt het meestal slechts erger. Herstel is mogelijk wanneer partijen in posities worden gedwongen waarin zij elkaar serieus dienen te nemen en op basis van gelijkwaardigheid communiceren.

Zonder hier te diep op verschillende leiderschapsrollen in al hun variaties in te gaan wil ik hiermee illustreren dat het zinvol is om leerprocessen tussen mensen te plaatsen in een vitale ruimte waarin zij zich op natuurlijke wijze kunnen ontwikkelen zolang er geen patronen escaleren. Het begeleiden van leerprocessen zou men kunnen zien als het scheppen van een gunstige biotoop waarin ruimte is voor nieuwsgierigheid en spel en waar blokkades op tijd worden onderkend en aangepakt.

Gevolgen voor het onderwijs

Vitale ruimte in de klas, met de leerkracht als schepper van een biotoop waarin leerlingen nieuwsgierig kunnen zijn en willen spelen. Het is gemakkelijker gezegd dan gedaan. In dit betoog draag ik slechts enkele bouwstenen aan voor debat. Ik spits daarom deze bijdrage toe op vier stellingen die ik hier zal toelichten.

[a] Het doel van onderwijs is het verbeteren van het responsieve vermogen van leerlingen in hun economische, sociale en ecologische omgeving.

Resultaat door verbinden

De samenleving groeit autonoom verder naar meer complexiteit, taakverdeling en specialisatie. Geen beroep of werkkring blijft hetzelfde. Leerlingen moeten worden voorbereid op een niveau van ordening waar veel individuele creativiteit en een permanent leergedrag wordt vereist. Hiervoor is een leeromgeving nodig waarin leerlingen zichzelf serieus genomen voelen, en leren om anderen serieus te nemen als mensen die hun eigen authenticiteit in te zetten hebben in de omgeving waarvan zij deel uit maken.

[b] De leerkracht is spil in kennisnetwerken waarin leerlingen zich kunnen ontwikkelen.

De klassieke opvatting van kennisoverdracht bestrijkt slechts een beperkt deel van de leeromgeving die leerlingen nodig hebben om zich voor te bereiden op de samenleving. Het levert een aantal kaders waarmee leerlingen zichzelf vragen kunnen stellen en waarmee zij waarnemingen kunnen doen. Kennis in de betekenis van responsief vermogen wordt gegenereerd in interactie: met de leerkracht, met andere leerlingen, met informatiebronnen zoals internet, en met netwerken buiten de klas zoals wellicht ouders, beroepsbeoefenaren, probleemhebbers, bestuurders, enzovoorts. Het is de taak van de leerkracht om ervoor te zorgen dat leerlingen in zulke netwerken kunnen leren. Dat leren bestaat niet alleen uit het verzamelen van informatie, het begrijpen van concepten of het verwerven van vaardigheden: ook het mobiliseren van elkaar en van anderen voor het aanpakken van vraagstukken is een cruciale component.

[c] Bij een kanteling van aanbodgericht onderwijs naar een vraaggestuurde praktijk dreigt een belangrijk aspect van sociaal leren onderbelicht te worden, namelijk het vermogen tot afstemming.

De behoefte aan een kanteling komt voort uit de terechte constatering dat in het gangbare onderwijs het aanbod te zeer centraal staat waardoor de eigenheid van leerlingen met hun wensen en capaciteiten onvoldoende aanbod komen. Wie echter verwacht dat het leerproces éézijdig gebaseerd kan worden op de eigenheid van de leerling verliest uit het oog dat voor vitale ruimte zowel inzet als afstemming nodig is. Voor een leeromgeving die gebaseerd is op gezonde interactie dienen alle betrokkenen elkaar serieus te nemen in hun rol en authentieke bijdrage: niet alleen de leerling, maar ook de leerkracht met zijn of haar deskundigheid en netwerkdeelnemers buiten de klas met hun specifieke ervaring. Leerlingen moeten ook leren om met autoriteit om te gaan, en met interventies om negatief escalerende patronen te doorbreken.

[d] Zingeving is een essentiële component van goed onderwijs.

Een netwerk blijft gezond door verbinding op drie niveaus. Op het horizontale niveau gaat het om de verbinding tussen mensen in een netwerk. Toegepast op de schoolsituatie zouden we hier aan de klas kunnen denken. Iedereen heeft een natuurlijke behoefte om zijn kwaliteiten te ontwikkelen en te manifesteren. Tegelijkertijd is er de behoefte om een zinvol deel te zijn van een collectiviteit die inzet moet ergens toe doen. Een gezonde verhouding tussen inzet en afstemming geeft een gevoel zinvol te zijn. In een goede leeromgeving kunnen leerlingen dit ervaren. Het verticale niveau heeft betrekking op de verbinding tussen een netwerk en het grotere geheel waarvan het deel uit maakt. Ook hier zou sprake moeten zijn van inzet en afstemming: van een besef onderdeel te zijn van een groot raderwerk waaraan het iets heeft bij te dragen, en waaraan het zich niet ongestraft kan onttrekken. Hier is onder andere het besef aan de orde van de kwetsbaarheid van het ecologische systeem waarvan we afhankelijk zijn terwijl we daar niet naar leven. Tenslotte is er ook het persoonlijke niveau: de verbinding met het zelf, de eigen wensen, ambities, de eigen authenticiteit, en ook de eigen bronnen van inspiratie. Het gevoel zinvol te zijn is ook weer een bijproduct, dat niet te fabriceren is maar kan ontstaan in verbinding: in vitale ruimte waar energie wordt gegenereerd en waar mensen er zin in krijgen. Het creëren van zo'n vitale ruimte in de klas is een belangrijke opgave.

De zoektocht wordt vervolgd

Het zal niet blijven bij het vierde verhaal over kennis. Er komt vast ook een vijfde en zesde verhaal. Misschien komen daarin de bronnen voor inspiratie wel centraal te staan. Hoe komt het dat mensen die goed in hun vel zitten vaak intuïtief haarfijn aanvoelen wat er moet gebeuren wanneer interactie dreigt te ontsporen? Misschien

zijn er meer ingebouwde afstemmingsmechanismen in de levende natuur, waar wij deel van zijn, dan we tot nu toe hebben kunnen bevroeden. Misschien komen we hiermee terecht op het terrein van de spiritualiteit.

Voorlopig is er echter nog veel te doen om het vierde verhaal handen en voeten te geven. Welk gereedschap geven we kenniswerkers mee? Hoe verhoudt zich de inzet van communicatie en van macht? Wanneer is de inzet van macht legitiem? De bijdrage van het vierde verhaal is dat het in staat stelt om in te zien waar voorgaande verhalen hun waarde hebben en waar men hun werkzame domein verlaat. Het breukpunt met de voorgaande verhalen is dat niet langer doelen en rationele actie voorop staan maar ruimte voor vitaliteit. Het is de erkenning voor ontwikkeling als autonoom proces: voor de stroom waarvan niemand precies kan weten waarheen hij leidt, in het vertrouwen dat de uitkomst goed zal zijn op voorwaarde dat de netwerken waarvan we deel uitmaken responsief blijven.

Door: Eelke Wielinga (zelfstandig consulent Ministerie LNV)